

מפת מדבא – אלון שביט (פורסם ב-20.2.2022)

העיירה מדבא נמצאת במרחק של כ-20 ק"מ דרומית לרבת עמון, בירדן. בשנת 1880 התיישבו במקום בני שבט עזיזאת - בדואים נוצרים אשר ביקשו להקים שנית את היישוב החרב. במהלך עבודות הבניה והפיתוח חשפו בני המקום רצפת פסיפס מרשימה עליה דגם של מפה. דווח על כך הגיע בשנת 1884 לפטריארך היווני-אורתודוקסי בירושלים ניקודמוס, אך זה לא מצא לנכון להתייחס לידיעה. לאחר שהקהילה הנוצרית בעיירה הלכה וגדלה, ביקש הפטריארך הבא, גראסימוס, להקים לקהילה כנסייה חדשה על שרידי הכנסייה הביזנטית ובה רצפת הפסיפס. לצורך כך נשלח בנאי למדבא וזה הקים את המבנה החדש על גבי הכנסייה העתיקה תוך שהוא הורס חלקים ניכרים מרצפת הפסיפס וקובע חלק מעמודי הכנסייה בלפיה של הרצפה. רק בדצמבר 1896 ביקר בכנסייה האב קוֹיְקִילִדְס, אשר היה הראשון שעמד על חשיבותה של רצפת הפסיפס ופרסם אותה לראשונה חודשים אחדים לאחר מכן.

המקורות ההיסטוריים מלמדים על מסמכים גיאוגרפיים המתארים את ארץ ישראל החל בתקופה הרומית. אך הקדומים בהם היו טקסטים שכללו תיאורים גיאוגרפיים, בהם: "הנוסע מבורדו" משנת 333 או האונומסטיקון של אוסביוס, אשר נסמך כנראה על מפה מצוירת, אך זו לא השתמרה. רבים מכירים את מפת פויטינגר, הנחשבת לראשית הקרטוגרפיה של ארץ ישראל, אך הגרסה שנותרה בידנו אינה מקורית, אלא גרסה מימי הביניים אשר הועתקה מגרסאות קודמות. חשיבותה של מפת מדבא בהיותה המפה הגרפית המקיפה, הקדומה ביותר המתארת חלקים ניכרים מארץ ישראל.

כאמור לעיל, ההשתמרות של המפה הייתה חלקית בלבד. הקטע המרכזי והעיקרי שנותר בכנסייה משתרע על פני כ-5 על 10.5 מטרים. בנוסף לו נמצאו קטעים קטנים נוספים הן בתחום הכנסייה והן בבית פרטי סמוך. על פי ניתוח של המפה ושרידי הכנסייה הביזנטית הגיע פרופ' מיכאל אבי יונה למסקנה שהשטח המקורי של רצפת הפסיפס עליה תיאור מפת ארץ ישראל היה 7 X 20 מטרים ובסך הכל כ-140 מ"ר.

אבי יונה, אשר היה אחד החוקרים החשובים שפרסמו את המפה, עמד על כך שיוצריה נסמכו של האונומסטיקון של אוסביוס אשר עסק בתיאור גיאוגרפי של ארץ ישראל והארצות השכנות לה בתקופת המקרא. לפיכך, רצפת הפסיפס הציגה את סיני ואת צפון מצרים בדרום ובצפון הוצגו גבל, חמת ודמשק, חבלים שהוזכרו גם על ידי אוסביוס.

תיארוך מפת הפסיפס הינו אתגר לא פשוט. בהיעדר כתובת מתארכת נאלצו החוקרים להסתמך על המידע המתואר במפה ולבחון על פי הפרטים המוצגים במפה מתי היא הותקנה. מרבית החוקרים מסכימים שהמפה נסמכת על אוסביוס, אשר כתב את האונומסטיקון בשנת 350 ולפיכך המפה חייבת להיות מאוחרת לשנה זו. אך ברצפת הפסיפס יש פרטים אחדים שלא הופיעו

חזור מבנה הכנסייה הביזנטית במדבא על ידי אבי יונה ותיאור קטעי פסיפס המפה שנותרו באתר כיום

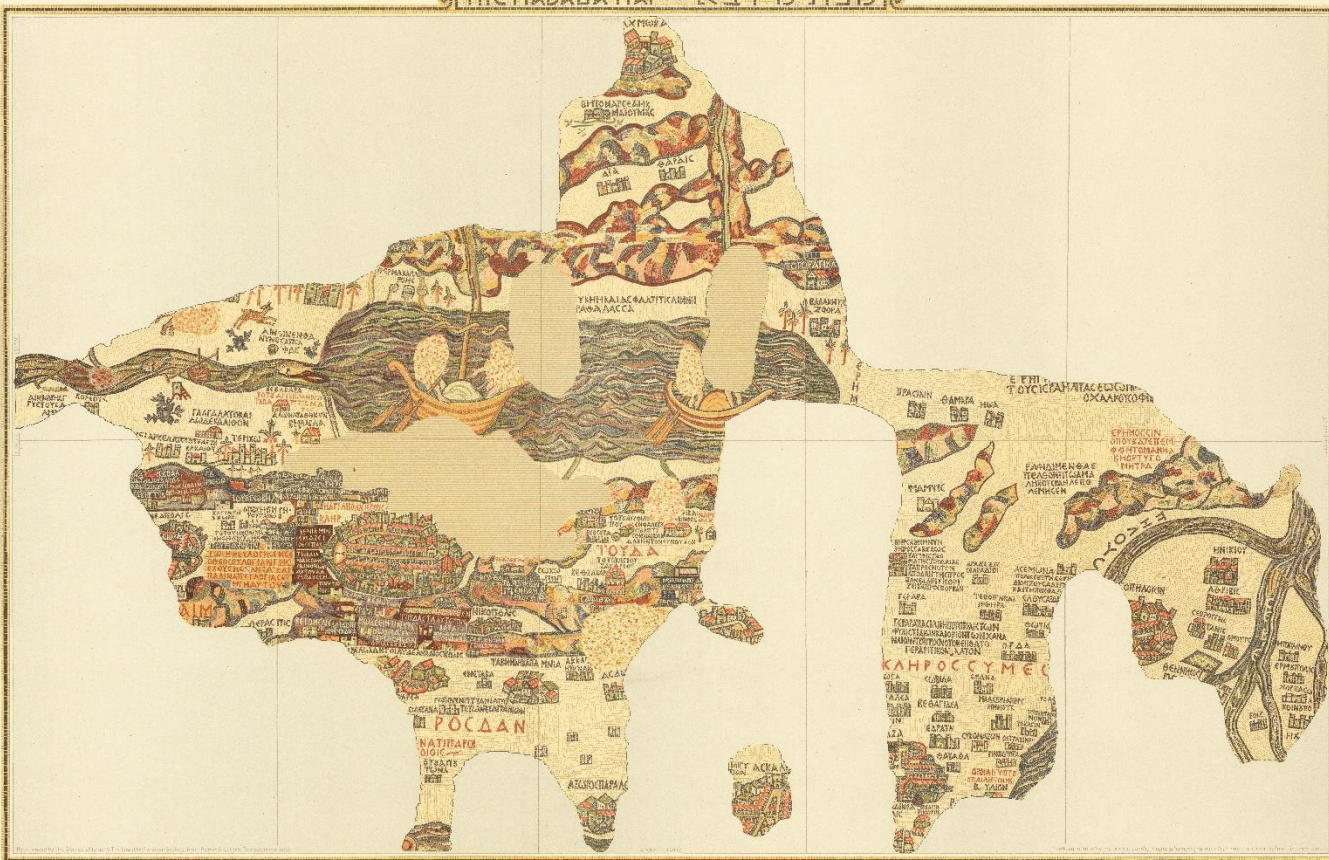
תגליות
ארכיאולוגיה לכל
 מיסודו של מכון ישראלי לארכיאולוגיה וע"ה

ליצירת קשר: 08-6611330

במקור היווני של אוסביוס והם מוכרים מהתרגום הלטיני לאונומסטיקון על ידי הירונומוס, המתוארך לשנת 450 לספירה. לפיכך, מפת מדבא מאוחרת לשנה זו. היו חוקרים שניסו לנתח את מועד הקמתה של רצפת הפסיפס בהתייחס למונומנטים שלא מופיעים בה, אך גישה זו בעייתית מכיוון שלא ניתן לקבוע האם לא אוזכרו מונומנטים שונים, כדוגמת מנזרים במדבר יהודה, בשל העובדה שהם עדיין לא הוקמו, או בשל שיקולים אחרים של האמן, יוצר המפה. בין הפרטים המתארכים את המפה ניתן לציין את חומת אַאודוקְיָה בירושלים אשר נבנתה במחצית השנייה של המאה החמישית, המקדש על שם יוחנן המטביל, אשר נבנה בימי הקיסר אַנסטשטָסיוס (491-518 לספירה) וכמובן תיאור כנסיית הניאה, אשר הוקדשה על ידי יוסיטיניאנוס בשנת 543 ומכאן שהמפה מאוחרת למועד זה. במפת מדבא ניתנה תשומת לב מיוחדת לתיאור כנסיית זכריה. כנסייה זו מוזכרת לראשונה במקורות בשנת 570 ונראה שהיחס המיוחד לה זכתה הכנסייה במפה נובע מכך שהמפה הותקנה זמן קצר לאחר חנוכת הכנסייה.

THE MADABA MAP • מפת סִיבְדָא

הקטע העיקרי של רצפת הפסיפס בכנסייה במדבא

התקנת הפסיפס הייתה מלאכה מאוד מורכבת. על פי גודל הטטרות של הפסיפס (פרוש המילה טְסָרָה ביוונית הינו ארבע, וקוביות הפסיפס בעלות ארבע הפאות מכונות ביוונית ברבים טְסָרִי) היו בכל מטר רבוע של הפסיפס 15,000 טטרות ובפסיפס כולו היו למעלה משני מיליון טטרות. על פי מקורות היסטוריים אנו יודעים שהאמנים התקינו כ-200 קוביות בשעת עבודה ולפיכך נדרשו למעלה מאלף ימי עבודה להכנת הפסיפס. הטטרות של הפסיפס היו כבעשרים גוונים שונים אשר אפשרו לאמנים ליצור מפה רב-גונית איכותית. עיון קפדני במפה מלמד שלא היה מודל מפורט על פיו הכינו את

ריטוש דמויות אדם על סירות בים המלח

הפסיפס. ניתן להבחין בקטעים אחדים בהם העבודה נעשתה בצורה רשלנית, במקומות אחדים שכחו להוסיף שמות אתרים ובמקומות אחרים שם האתר מופיע דחוק בשל מגבלות מקום. בקטע הסמוך לירדן עוצב הנהר לראשונה ולאחר מכן סביבתו הוספה בהתאם למתאר הנהר. השטחים הריקים במפה מולאו על ידי האמנים בתיאורי צמחים ובכתובות. בניגוד לרישול המאפיין את התקנת מרבית חלקי רצפת הפסיפס, ניכר שאת הערים הגדולות תיארו ברצפה על בסיס סקיצה שהוכנה מראש, תוך הקפדה על הפרטים. מסקנה זו בולטת בעיקר לאור בחינת התיאור של ירושלים. במפה ניכרים תיקונים אשר בוצעו בטכניקות שונות. במקומות שונים פורקו תיאורים של בני אדם ובעלי חיים והם שוחזרו באבנים בגוונים תואמים

אך ללא המתאר האמנותי. אבי יונה

מניח שפעולה זו בוצעה בהוראת הכובשים המוסלמים בראשית המאה השמינית, אך השליטים האומאיים באותם ימים לא ממש נרתעו מתיאורי אדם וחיה, כפי שהאסלאם נהג דורות לאחר מכן, ועדות לכך בארמונות האומאיים אשר חלקם היו במרחק שלא עלה על מסע הליכה בן יום ממדבא.

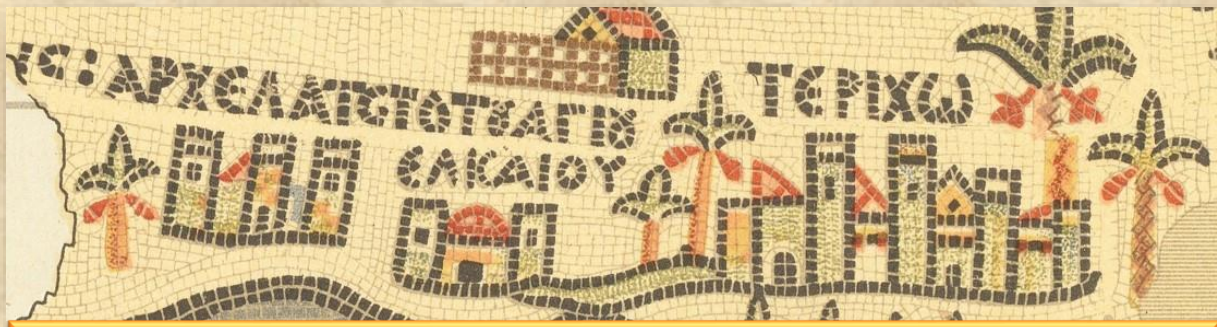
למפת מדבא אין קנה מידה קבוע. העיר ירושלים מתוארת בקנ"מ המקורב ל-1:1,600 בעוד שמרבית חלקי המפה מוצגים בקנ"מ 1:15,000. יש לציין שהשימוש בקנ"מ במפות החל רק בתקופת הרנסנס ולא היה ידוע קודם לכן.

למעלה משמאל אריה (מרוטש בכוונה) רודף אחר צבי למטה מימין דג בירדן נסוג לאחור מפני מי ים המלח שמאלה על הירדן נראה מתקן אשר שימש למעבר סירות

האלמנטים התיאוריים במפה כוללים תיאורי יישובים, נופים וכתובות. את היישובים מחלק אבי יונה לשלוש רמות. היישובים הגדולים, בהם: ירושלים, ניאפוליס, לוד, יבנה, אשדוד ים, עזה וכו' מתוארים לפרטים מתוך כוונה להציג תמונה ריאליסטית ולא גם חלקית. האמן בחר לתאר ערים אלה ממעוף הציפור ובמבט מכיוון מערב למזרח, אך בשל הרצון שלו לספק לנו פרטים אודות מונומנטים בתוך העיר, הוא בחר להתעלם מגישת הפרספקטיבה שתוארה לעיל ולהציג חזיתות של בתים משני צדי רחוב ראשי כאילו המתבונן משנה את כיוון המבט בהתאם לכיוון חזית המבנה. כל הערים הגדולות מוקפות בחומה למעט לוד ויבנה. תיאור המבנים בעיר התמקד במבני ציבור, בהם: כנסיות, רחובות עמודים, כיכרות ועוד. ניכר שיוצרי המפה עשו מאמץ להציג תיאור ריאלי של מבנים אלה ושל מיקומם במרחב העירוני.

יתר יישובי הארץ מוצגים בצורה סכמתית יותר אך הם מחולקים לפי קטגוריית גודל. הערים הגדולות יותר מתוארות עם 5-4 מגדלי חומה וביניהם גגות של בתים. תיאור העיירות כולל 3-4 מגדלי חומה ועל פי רוב ללא תיאורי מבנים אחרים

תיאור של עיר מימין, כפר משמאל וביניהן ציון לקדוש אלישע

ליצירת קשר: 08-6611330

תיאורה של ממפיס, ממשית בנגב, עם שער קשת רחב

ואילו הכפרים זוכים לתיאור של שני מגדלי חומה בלבד. יוצאת דופן מכולם הינה מְמָפִּיס, המזוהה בממשית הנבטית בנגב, המוצגת ככפר בעל חומה ושני מגדלים אך השער שלה מתואר כקשת רחבה מאוד בניגוד לשערי הערים והכפרים ולדעת אבי יונה תיאור זה מייצג חאן דרכים ולא עיירה רגילה.

הכתובות במפת מדבא נועדו לבאר את שמות המקומות אך מאחר שהמפה נועדה להציג את הארץ כארץ התנ"ך, רבות מהכתובות מתארות תכנים מקראיים, בהם: שמות השבטים, שמות מקראיים של אתרים שכונו בעת הכנת המפה בשם אחר, ציוני אתרים מקודשים, כנסיות ומנזרים. כתובות אחרות מתארות אירועים מקראיים מפורסמים, לדוגמא: "איילון שם דמם הירח יום אחד בימי יהושע בן-נון".

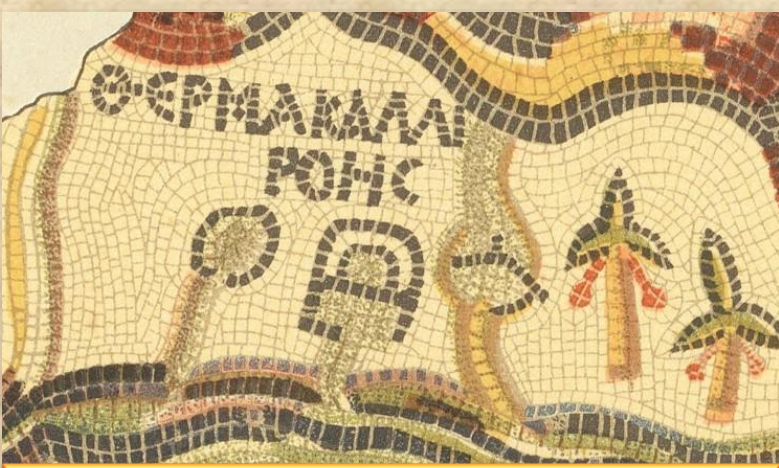
התמקדות בתיאורים לדוגמא:

בית מְרֻזָּח היא גם מאיומס – המונח מאיומס מתאר את חג המים הסורי אשר נחוג במקומות רבים. על פי המדרש נהגו לזהות את אתרי המאיומס עם בית מרחץ או בית מרזח. בית מרזח מוזכר בירמיהו טז ה "כִּי-כֹה אָמַר יְהוָה, אֶל-תְּבוֹא בֵּית מְרֻזָּח". בספר במדבר כה מתוארת בחירתם של בני ישראל לזנות אל בנות מואב במסגרת פולחן לבעל פעור "א וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל, בְּשֵׁטִים; וַיַּחֲלֵהֶם, לְזָנוֹת אֶל-בָּנוֹת מוֹאָב. וַתִּקְרְאוּן לָעֵם, לְזַבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן; וַיֹּאכַל הָעָם, וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֱלֹהֵיהֶן. ג וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל, לְבַעַל פְּעוֹר". במקורות הביזנטיים מוכר היישוב בית פעור, אשר נמצא מזרחית מיריחו ולדעת אבי יונה, עורך מפת מדבא ביקש להציג את האתר הקשור לפרשה מקראית זו.

בית מרזח היא מיומס

חמי קליריהי – כתובת יוונית מתארת את המרחצאות. באתר עצמו מתוארות שלוש בריכות. הצפונית עגולה וממנה זורם ערוץ מים לים המלח. הברכה המרכזית רבועה ומעליה מתוארת קשת. לדעת אבי יונה מדובר בנימפאון. גם מהברכה המרובעת יורד ערוץ לים. הברכה הדרומית מתוארת כמקווה או אגם בתוך ערוץ נחל אשר יורד מההרים וממשיך לעבר הים. קיר שחור הנראה כסכר, מתואר במרכזו של האגם ויש להניח שהאגם עצמו היה מלאכותי והוא נוצר באמצעות סכר בנחל מדרום למעינות התרמיים. מדרום לשלושת הברכות מתוארים עצי דקל.

תרמה קליריהי – חמי קליריהי

תגליות ארכיאולוגיה לכל

מסודו של מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר)

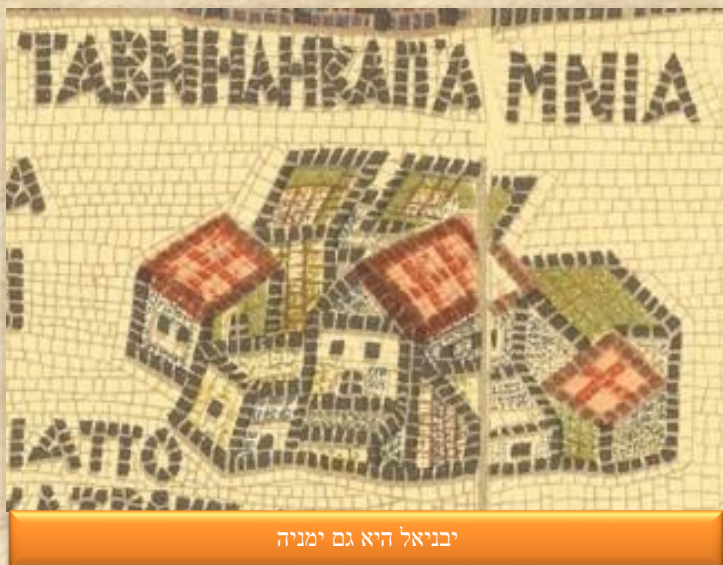

ליצירת קשר: 08-6611330

לוד וכן לידאה היא גם דיוספוליס – העיר לוד מתוארת כאמור לעיל כאחת הערים הגדולות היחידות שאינן מוקפות בחומה. במרכז של העיר מתואר רחוב עמודים ומשני צדיו ישנן כנסיות להן גג רעפים דו-שיפועי. הגדולה מביין הכנסיות היא ככל הנראה כנסיית הקבר של גיאורגיוס הקדוש (ג'ורג'). ממערב לה ישנה רחבה חצי עגולה המוקפת בקולונדה של עמודים. המקור ההיסטורי הראשון המזכיר את הפולחן לגיאורגיוס בעיר לוד הוא תיאודוקיוס, בשנת 570 לספירה ויש להניח שכנסיית ג'ורג' הקדוש לא הוקמה זמן רב קודם לכן. הירונימוס לא הזכיר את הכנסייה הזו, אף שהוא טרח לציין את מיקומן של כנסיות חשובות בכל אתר אותו תאר. אוסקיוס תיאר את לוד כנקודת התייחסות לאתרים אחרים, אך הוא לא הקדיש לה תיאור בנפרד. ישנם חוקרים המציעים שהכנסייה הקטנה יותר המתוארת בפסיפס מדבא מצפון לכנסיית ג'ורג' הקדוש הייתה כנסייה שהוקדשה לפטרוס הקדוש אשר חולל נס וריפא את אַנְיָאס בעיר לוד.

לוד וכן לידאה היא גם דיוספוליס

יבניאל היא גם ימניה

יבנה – מתוארת בכתובת היוונית שתרגומה: "יבניאל היא גם ימניה". אוסקיוס מכנה את יבנה ימניה ואילו הירונימוס מכנה אותה יבניאל כפי שהיא כונתה ביהושע טו " **יָא וְיָצָא הַגְּבוּל אֶל-כַּתָּף עֶקְרוֹן צְפוֹנָה וְתֵאֵר הַגְּבוּל שְׂכֵרוֹנָה וְעָבַר הַר-הַפְּעֵלָה וְיָצָא יְבִנְיָל וְהָיוּ תְּצִאוֹת הַגְּבוּל יָמָה.**"

כמו לוד, גם יבנה לא הייתה מוקפת חומה. חדי העין יוכלו להבחין בכך ששני בתיה האחוריים של יבנה כמו גם מבנה אחד באגף הימני, מתוארים כמחסנים גדולי ממדים ובעלי גג שטוח אשר לא נראים בהם חלונות. בין שני הבתים האחוריים ישנו חיבור ארכיטקטוני לא ברור. בהנחה שהפרספקטיבה בה בחר האמן שיצר את

רצפת הפסיפס של מדבא הינה מכיוון מערב למזרח, הרי שמדובר במבנים המתוארים בחלקה המזרחי והדרומי של העיר. בבחינה מדוקדקת שביצענו במפה כולה לא מצאנו אתרים נוספים שהם תוארו מבנים דומים לאלה. אף לא בירושלים המתוארת לפרטים. אנו מבקשים להציע, לדעתנו בפעם הראשונה במחקר, שזהו תיאור של היקבים שנחפרו רק לאחרונה ביבנה על ידי רשות העתיקות. מהמסקנות הראשוניות של חופרי יבנה עולה שהיקבים שנחשפו בה היוו חלק ממכלול ייצור יין מהגדולים בכל רחבי האימפריה הביזנטית ואולי הגדול מכולם. אין ספק שיקבים אלה היו מוכרים היטב לתושבי הארץ במאה ה-ו' לספירה ומן הסתם האמן ביקש לתאר אותם.

אי אפשר לתאר את מפת מדבא מבלי להתייחס לתיאורה של ירושלים, אך את התיאור הזה נשמור למאמר הבא.